

Olfati Savoji and Rawaih Gulshan Qutbshahi

Alireza Shabanloo

Associate Professor, Research Institute of Persian Language and Literature, Research Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran

alirezashabanlu@gmail.com

Abstract

Olfati Savoji was an 11th-century Shiite poet who served at the court of Abdullah Qutbshah. In addition to composing poetry in celebration of him, Savoji also authored two treatises, namely "Riyaz al-Sana'i Qutbshahi" and "Rawaih Gulshan Qutbshahi," as a tribute to Abdullah Qutbshah. The novels of Gulshan Qutbshahi have been erroneously attributed to Olfati Yazdi by most tazkira writers. However, based on historical and stylistic data, it is clear that these works actually belong to Muslim Olfati Savoji. Therefore, the attribution to Olfati Yazdi is false. Rawaih Golshan is a concise work that includes an introduction, seven fragrances, and a conclusion. It employs a combination of prose and structured language, reminiscent of artificial and technical texts. The treatise provides a detailed account of Abdullah Qutbshah, his military forces, servants, royal palaces, renowned festivities, and holidays, as well as the enchanting aspects of Hyderabad. Olfati authored the document in the year 1051. Olfati has directed his endeavors towards ensuring the phonetic equilibrium of the text and the cadence of the words. Hence, the utilization of various puns, rhyming prose, and other verbal devices, such as the employment of sequential additions and repetition throughout the entire piece, is truly remarkable. In addition, he has employed arrays, such as similes and contrasts, to establish proportionality and semantic equilibrium within phrases. **Keywords:** Olfati Savoji, Abdullah Qutbshah, Rawaih Golshan Qutbshahi, Technical Prose.

1. Introduction

The influx of Muslim Iranians to India commenced under the reign of Sultan Mahmud in the late 7th century, leading to the establishment of indigenous administrations in the southern and central regions of India. Sultan Qoli founded the Qutbshah dynasty. Abdullah Qutbshah, the fifth monarch of the Qutbshah dynasty, was born in 1023 AH and became king in 1035 AH. He remained alive until the year 1083 AH and held the throne for approximately 48 years. The reign of Abdullah was a highly prosperous and successful phase of Qutbshahi control in India. During this time, numerous poets, writers, and scientists from Iran migrated there and enjoyed a life of abundance and contentment. Among them was Olfati Savoji. Olfati Savoji was a prominent Shia poet during the 11th century of the Hijri calendar. He served as a poet and writer in the court for approximately 38 years, starting from 1045 Hijri until the end of Abdullah Qutbshah's reign in 1083. He authored two treatises, "Riyaz al-Sana'i Qutbshahi" and "Rowaih Golshan Qutbshahi," as well as several poems. Olfati Savoji arrived in Isfahan upon the demise of Sultan Abdullah and passed away somewhere between 1087 and 1090. The same city likely laid him to rest.

2. Literature Review

While discussing the state of Olfati Savoji, Nasrabadi, Khoshgo, Arzoo, and Mohammad Mozafar Hossein Saba neglected to mention the passing of Golshan Qutbshahi. In his Tazkira Mahbub al-Zalaman, Sufi Malkapuri reported the spirits of Golshan Qutbshahi; however, he attributed this information to Alfati Yazdi. Ahmed Golchin Ma'ani identified the erroneous nature of Sufi's statements regarding the attribution of Golshan Qutbshahi's customs to Olfati Yazdi and highlighted this discrepancy. Sufi's error has also influenced other publications. In his book "Mir Muhammad Momin Aster Abadi, the Promoter of Shi'ism in South India," Mohiuddin Qadri accurately quotes the statements of Golshan Qutbshahi but acknowledges that he has not personally read Golshan Qutbshahi's memoirs. In the book "Looking at the History of Hyderabad Deccan," on page 84, Mojtabi Karmi and in the article "Persian Language and Literature in India,"

Amir Hasan Abedi have both made the same error. They mistakenly assigned Riyad al-Sana'i and Ravaih Golshan to Olfati Yazdi and Fereshteh Koshki. Additionally, Olfati Yazdi edited and published Gulshan Qutbshehi's memoirs under the name Fereshte Koshki. Nabi has presented Olfati Savoiji as a significant figure in the realms of Indian and Persian literature, based on the testimony of Nasrabadi.

3. Research

Methodology

This article will begin by presenting the framework of Golshan Qutbshehi's novels. We will then conduct an analysis to explore the linguistic (phonetic, lexical, and syntactic) and literary characteristics of Golshan Qutbshehi's novels. I shall refrain from discussing the intellectual aspect of al-Fati's work, as it lacks logical ideas and instead focuses solely on the visual depiction of buildings, flowers, fruits, and similar subjects.

4. Conclusion

Olfati Savoiji, not Olfati Yazdi, is the author of Golshan Qutbshehi's novel. This is due to Olfati Yazdi's service under Ali Qali Khan of Zaman, an Akbari commander who met his demise in 974 AH. Olfati Yazdi passed away either in the same year or the following year, which was 48 or 49 years before Abdullah Qutbshah was born and 76 or 77 years before Golshan Qutbshehi, the author of Rowaih (1051), was born. Moreover, stylistic similarities and historical evidence point to the same individual as the author of both Golshan's books and Riyad al-Sana'i. The Rowaih of Golshan Qutbshehi consists of an introductory section, seven Ravaihs, and a concluding section. A) Olfati commenced the book by uttering a couple of phrases in admiration of Hazrat Bari Ta'ala, followed by the recitation of a naat in honor of the Holy Prophet (PBUH). Subsequently, he referenced a quotation from Ali Ibn Abi Talib (PBUH). Subsequently, he commended Abdullah Qutbshah for his benevolence towards Ali (a.s.) and the family of Rasoolullah, as well as for his efforts in advancing Shiism in Telangana. He then bestowed the title "Rowaih Golshan Qutbshehi" on his work, which was penned in the year 1051 Hijri.

B) The content of the book: In the initial publication, Olfati describes Abdullah Qutbshah as exceptional and remarkable in the global context due to five distinct qualities: The following qualities are: 1. justice; 2.

dignity; 3. good nature; 4. generosity; and 5. courage. In the second Raiha, the author begins by describing the royal palaces, buildings, and significant resorts. Next, he introduces three government officials from Abdullah's court. The first is Nawab Allami Ibn Khatun, who achieved the position of Peshwai, or Nawabi, in 1038. The second is Nawab Madar Ilhami, Mir Mohammad Saeed Ardestani, who became Mir Jamalgi, or Minister, in 1047. Lastly, there is Mr. Debir al-Mulk Olfati did not explicitly identify the secretary; however, it is possible that Mullah Muhammad Ali is the individual in question. In the third stanza, he depicts Hyderabad; in the fourth verse, it portrays the regal gathering and festivities. The fifth stanza depicts the vast number of warriors and the courage of the soldiers, as well as the war elephants, greyhound horses, and the weaponry used by Abdullah Qutbshah's cavalry. Olfati composed a poem consisting of 59 verses in the Masnavi genre, depicting the festive gathering of Abdullah, the bartender, in the sixth stanza.

In the seventh chapter, Golshan's flavors are introduced, and he receives overwhelming appreciation for his novel. The book's completion date, which coincides with its start date, is 1051 Hijri.

c) Conclusion: Golshan's poems conclude with a concluding note named "Latifa Ghaibi" and five verses in Mamdouh's supplication. Latifah Ghaibi provides an elucidation of the numerical correlation between the number of letters in the name "Sultan Abdullah" and his nickname "Qutabshahan Zaman," both of which consist of 12 letters, in reference to his religious affiliation, which is Twelve Imam Shia. The book's stylistic characteristics: Olfati Savoji has composed Golshan's novels in a manner reminiscent of artificial and technical literature, with the exception that he employed straightforward and commonly used vocabulary, refraining from including Arabic phrases and poetry except on three occasions. Furthermore, he abstained from utilizing unfamiliar similes, metaphors, and complex expressions. Some of its primary stylistic characteristics include the following: Olfati's primary focus in the phonetic segment lies in the melodic qualities of words and the cadence of sentences. In order to achieve phonetic equilibrium, he has extensively employed the technique of double assurance, wherein certain sections of the text bear resemblance to the lines of a poem. Occasionally, certain lengthy and brief lines have

converged in a manner resembling structures like Mastzad and Rabai. Within the syntactic segment, Olfati places particular emphasis on composition and frequently employs similes and metaphors in supplementary structures. Olfati has employed similes and metaphors and subsequently incorporated sarcasm as part of their expressive repertoire. He has focused more on achieving harmony by utilizing similes and contrasts among the original spiritual arrays.

In Press

الفتی بن حسینی ساوجی و روایح گلشن قطبشهی

دانشیار، پژوهشکده زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات

فرهنگی، تهران، ایران

علی رضا شعبانلو* ID

چکیده

الفتی بن حسینی ساوجی، شاعر شیعی سده یازدهم هجری در دربار عبدالله قطبشاه است که افزون بر اشعاری که در مدح وی سروده، دو رساله «ریاض الصنائع قطبشاهی» و «روایح گلشن قطبشهی» را نیز برای وی یادگار گذاشته است. روایح گلشن قطبشهی را اغلب تذکره‌نویسان از الفتی یزدی دانسته‌اند؛ در حالی که بنا بر شواهد تاریخی و سبکی از آثار مسلم الفتی ساوجی است و انتساب آن به الفتی یزدی نادرست است. روایح گلشن، رساله‌ای کوتاه و مشتمل بر دیباجه و هفت رایحه و خاتمه است که با نثر آمیخته به نظم به سبک متون مصنوع و فنی در وصف عبدالله قطبشاه و معرفی خیل و خدم و لشکریان و کاخ‌های شاهی و جشن‌ها و اعیاد معروف و زیبایی‌های حیدرآباد به سال ۱۰۵۱ نگارش یافته است. الفتی منتهای همت خود را بر توازن آوایی متن و موزونی جملات گماشته است. از این رو، بهره‌گیری از انواع سجع و جناس و دیگر آرایه‌های لفظی چون تابع اضافات و تکرار در کل اثر چشمگیر است. وی از آرایه‌هایی چون مراعات نظیر و تضاد نیز برای ایجاد تناسب و توازن معنایی جملات استفاده کرده است.

کلیدواژه‌ها: الفتی ساوجی، عبدالله قطبشاه، روایح گلشن قطبشهی، نثر مصنوع و فنی.

مقدمه

مهاجرت ایرانیان مسلمان به هند از زمان سلطان محمود آغاز شد و در اواخر سده هفتم توانستند در جنوب و مرکز هند حکومت‌های محلی تشکیل دهند که «جملگی آن‌ها پیوندهای نزدیک خونی و یا فکری با جامعه و فرهنگ ایرانی اسلامی شیعی داشتند» (الهی، ۱۳۸۱: ۵۴-۴۱). سلسله قطبشاهیان یکی از این حکومت‌ها بود که توسط سلطان قلی تأسیس شد. وی فرزند ادیش قلی، حاکم همدان از قبیله قراقویونلو بود که «در عهد محمود شاه بهمنی به هند جنوبی می‌رود و به دربار بهمنیان راه می‌یابد و پس از چندی به حکومت «گولکنده» «ورنگل» می‌رسد و بعد از فوت محمود شاه بهمنی (۹۲۴ هـ ق) در گولکنده اعلان خود مختاری کرده و تا سال ۹۵۰ هـ ق در نهایت اقتدار حکومت می‌کند» (رادفر، ۱۳۸۱: ۱۲۱-۱۳۶). پس از سلطان قلی شش نفر به سلطنت رسیدند که ابوالحسن تاناشاه، داماد عبدالله قطبشاه آخرین آنان بود که با شکست خوردن وی در سال ۱۰۹۸ هـ ق از اورنگ زیب، سلسله قطب‌شاهی منقرض شد.

عبدالله قطبشاه (۱۰۸۳-۱۰۳۵) پنجمین شاه سلسله قطبشاهی است که «در روز دوشنبه بیست و هشتم شهر شوال سنه ثلاث و عشرين و الف [۱۰۲۳]» متولد شد (صاعدی شیرازی، ۱۹۶۱: ۵) و پدرش سلطان محمد قطبشاه در سیزدهم جمادی الاول سنه هزار و سی و پنج هجری در سن سی و چهار سالگی پس از چهارده سال سلطنت درگذشت و به موجب وصیت وی عبدالله «در شاه نشین قصر محمدی محل بر اورنگ سلطنت» (همان: ۲۴) نشست. در این هنگام، سن عبدالله قطبشاه، یازده سال و پنج ماه و پنج روز بود و تا سال ۱۰۸۳ هـ ق زنده بود و به مدت حدوداً ۴۸ سال سلطنت کرد. وی با سواد و علاقه‌مند به تاریخ و ادبیات و شعر بود و از فن انشاء بهره‌ وافر داشت. «گاه گاهی واردات طبع اقدس را در سلک نظم می‌کشیدند و چند غزل و رباعی و ترکیب‌بندی در مرثیه حضرت سید الشهداء از آن خسرو علین مکان به یادگار مانده است» (همان: ۲۷).

زمان سلطنت عبدالله یکی از درخشان‌ترین دوره‌های حکومت قطبشاهی در هند بود و شاعران و نویسندگان و دانشمندان فراوانی از ایران به آنجا رفته بودند و در کمال رفاه و شادکامی می‌زیستند (همان: ۳۱۹) که الفتی ابن حسینی ساوجی از شاعران شیعه مذهب یکی از آنان بود.

الفتی ساوجی در ریاض الصنائع، خود را «الفتی ابن حسینی ساوجی» معرفی می‌کند و در اشعارش متخلص به «الفتی» است. نصرآبادی که در اواخر عمر الفتی او را در اصفهان دیده بود، می‌نویسد: «الفتی ولد حسینی ساوجی. طبعش در کمال شوخی و نمک بود. مدت‌ها در هند به خدمت عبدالله قطب شاه بود. رساله‌ای در عروض و قافیه به اسم او تألیف نموده، در اواخر عمر به اصفهان آمده، در قهوه‌خانه جنب دارالشفاء قیصریه اصفهان با او ملاقات واقع شد. شعر همواری می‌گفت، اما خود را به از انوری می‌دانست. در آن اوقات فوت شد. این دو بیت از مثنوی اوست:

بود هر خُم می که خشتیش هست حکیمی ز حکمت کتابی به دست
می کهنه و نو سخنگو به هم یکی از حدوث و یکی از قدم»
(نصرآبادی، ۱۳۱۷: ۳۲۶)

خوشگو در سفینه خود (کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ۴۰۳)، سخنان نصرآبادی را تکرار کرده، اما او را الفت ساوجی نامیده است. سراج‌الدین علی‌خان (آرزو) نیز همین سخنان نصرآبادی را اندکی مختصرتر بازگفته است (آرزو، ۱۳۸۳: ۱۱۵۰). در تذکره روز روشن درباره وی آمده است: «الفتی ساوجی در دکن رسیده ملازم سرکار سلطان عبدالله قطب شاه گردید و رساله‌ای در عروض به نامش تألیف نموده جایزه وافر یافت و به وطن خود شتافت. از اوست:

ز ضعفم ای نسیم کوی جانان گر خبر داری چرا یک ره نیایی تا مرا از خاک برداری
دمی آبی مخور از دهر گر آسودگی خواهی که می‌سوزی به سان شمع تا نم در جگر داری»
(صبا، ۱۳۴۳: ۷۷)

تاریخ تولد الفتی مشخص نیست، اما زمان مرگ وی را تقریباً با اختلاف دو سه سال می‌توان مشخص کرد. نصرآبادی که تذکره خود را در سال ۱۰۸۳ همزمان با مرگ عبدالله قطبشاه آغاز کرده و در ۱۰۹۰ به پایان برده است در اواخر عمر الفتی، وی را ملاقات کرده و بنابر نوشته نصرآبادی، الفتی در میان سال‌های تألیف تذکره از دنیا رفته است. الفتی

احتمالاً تا پایان عمر عبدالله قطبشاه (۱۰۸۳ هـ ق) در دربار وی بوده و بعد از وفات او از هند به ایران بازگشته به اصفهان آمده و در آنجا مقیم شده و در گذشته است. سند دیگری هست که نشان می‌دهد الفتی ساوجی بی‌گمان تا سال ۱۰۸۷ زنده بوده است. شخصی فاضل به نام محمدصادق تفرشی که نسخه شماره ۲۵۷۲/۱ ریاض الصنایع را در سال ۱۰۸۷ استنساخ و تصحیح کرده در حواشی نسخه مطالبی از الفتی ذکر کرده و همه‌جا در پایان مطالب نوشته است: «منه دام افادته». این جمله دعایی نشان می‌دهد که الفتی در این زمان زنده بوده است. بدین گونه مشخص می‌شود که وی در میان سال‌های ۱۰۸۷ تا ۱۰۹۰ در فانی را وداع کرده است.

بنابراین الفتی به سال ۱۰۴۲ هجری از ایران به هند رفته و به سال ۱۰۴۵ هجری به دربار عبدالله قطبشاه راه یافته بود و تا سال ۱۰۸۳، سال مرگ عبدالله قطبشاه در هند بوده و پس از آن به ایران آمده و در اصفهان مقیم شده و در آنجا در میان سال‌های ۱۰۸۷ تا ۱۰۹۰ در گذشته و احتمالاً در همان شهر به خاک سپرده شده است.

وی هنگام حضور در دربار عبدالله قطبشاه، ریاض الصنایع را به سال ۱۰۴۸ هجری و کتاب روایح گلشن قطبشاهی را در سال ۱۰۵۱ هجری به نام وی نوشته است.

ریاض الصنایع قطبشاهی، رساله‌ای است منظوم (دارای ۴۴۹ بیت) در عروض و صنایع بدیعی که در سال ۱۰۴۸ هجری سروده شده است. الفتی ساوجی در این رساله مباحث عروض و قافیه و بدیع و بیان را به صورت منظوم در قالب مثنوی و در وزن «فاعلاتن مفاعلن فع لن» تعریف کرده است و نمونه و امثال بحور و اوزان را در قالب قطعه یا رباعی در همان وزنی که آن را معرفی می‌کند، آورده است و از علائم اختصاری برای آموزش بحرهای و زحافات بهره برده است. الفتی برای روشن ساختن غموض برخی تعاریف که در قالب نظم به طور موجز به آن‌ها اشاره رفته، «عبارت متن را به تقریر شرح خود ناطق ساخته» است.

الفتی افزون بر دو رساله فوق، دیوان اشعاری نیز دارد. «دیوانی در کتابخانه گنج بخش، از شاعری با تخلص الفتی از روزگار شاه جهان گورکانی در دست است. این دیوان که سراینده آن گویا همین الفتی ساوجی است دارای مثنوی‌های: چمن لطافت در ۶۷ بیت در وصف کشمیر، خوان ملاحظت در ۹۷ بیت با دیباجه‌ای به نثر آمیخته به نظم در ستایش شاه جهان، طرب نامه در ۶۰ بیت و قصایدی به نام‌های گلشن طراوت، نغمه درد، گلزار قدس،

نشئه عشق و ... است که در آن شاه جهان و بزرگان دیگر دکن و قطب شاه را می‌ستاید» (رادفر و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۹۰) و شماره این نسخه ۱۱۳۶۲vide.no است (Mangeli, 2012: 87). مثنوی‌ها و قصایدی را که رادفر متعلق به دیوان الفتی می‌داند اشعاری است که در روایح گلشن قطبشهی آمده است. اکبر (۱۳۵۲) نیز معتقد است الفتی افزون بر ریاض‌الصنایع و روایح گلشن، اشعار و قصایدی نیز در مدح عبدالله قطبشاه سروده است.

۱. پیشینه پژوهش

در زمانی که نگارنده در پی دستیابی به نسخه‌های خارجی ریاض‌الصنایع و روایح گلشن قطبشهی برای تصحیح بود، کتاب اخیر در ایران به سال ۱۳۹۱ با کوشش کوشکی در شمار ۱۶ مجله «پیام بهارستان» منتشر شد. نسخه ویراسته کوشکی بر اساس نسخه شماره ۸۸۲۲ کتابخانه مجلس شورای اسلامی فراهم آمده است. با اینکه این نسخه، بسیار سالم و خوانا و مضبوط است و هیچ افتادگی‌ای در آن وجود ندارد، اما کوشکی اظهار داشته است که «صفحات ۲۳ - ۲۴ - ۴۳ و ۴۴ از نسخه موجود نیست» (الفتی یزدی، ۱۳۹۱: ۵۷۶). به نظر می‌رسد ایشان به نسخه اصلی دسترسی نداشته و از میکروفیلم آن بهره برده که احتمالاً هنگام تصویربرداری چند صفحه از آن فراموش شده است. بنابراین، آنچه به نام روایح گلشن قطبشاهی از سوی فرشته کوشکی منتشر شده است دارای دو سه ایراد است؛ یکی اینکه به نام الفتی یزدی است دیگر اینکه چهار صفحه از کتاب را ندارد و سوم اینکه براساس یک نسخه ویرایش شده است.

روایح گلشن قطبشهی پس از این در سال ۲۰۱۵، بار دیگر از سوی ادب دوستان مورد توجه قرار گرفت و در دانشگاه دهلی به عنوان رساله دکتری تصحیح شد که مشخصاتش به شرح زیر است:

Nazneen (2015) Critical Edition of "Ravaeh-e-Gulshan-e-Qutab Shahi" of Ulfati Saoji. Supervisor: Dr. Rajinder Kumar. Th. 21330.

بر اساس اطلاعاتی که در سایت دانشگاه دهلی آمده؛ این رساله در چهار فصل تدوین شده است. فصل اول: مقدمه، فصل دوم: وضعیت ادبی و فرهنگی در دوره قطب شاهی، فصل سوم: زندگی نامه و آثار الفتی ساوجی و فصل چهارم: ویرایش انتقادی روایح گلشن

قطب شاهی الفتی ساوجی.^۱ افزون بر اینکه نوشتیم، هیچ اطلاعی از این پایان‌نامه به دست نیامد؛ از این رو، مشخص نیست که بر اساس چند نسخه تصحیح شده است.

افزون بر منابع فوق، بصیری و همکاران (۱۳۹۹: ۱۸-۱)، در مقاله «الفتی ساوجی و آثار او» الفتی را معرفی کرده و ریاض‌الصنایع و روایح گلشن قطبشهی را از وی دانسته‌اند، اما سه نسخه از ریاض‌الصنایع و یک نسخه از روایح گلشن را در دست داشته‌اند و بیشتر به معرفی ریاض‌الصنایع توجه کرده‌اند و از روایح گلشن قطبشهی در حد یک صفحه سخن گفته‌اند که آن هم در برخی مواقع اشتباه و ناقص است. ایشان در پژوهش خود نوشته‌اند که «رایحه اول و ششم ساقی نامه‌ای مشتمل بر ۵۹ بیت است»؛ این در حالی است که چنین نیست، بلکه رایحه اول «نکته ریاض دولت» نام دارد و در توصیف اخلاق و اوصاف عبدالله قطبشاه به نثر نگاشته شده و در میان نثر از شعر نیز بهره یافته است. همچنین نقل کرده‌اند: «رقم نگار اتمام این خجسته فرجام می‌گردد به این رباعی...:

از روی حساب زیور حسن سخن تاریخ شده چون نام این رشک سخن»

در حالی که اصل چنین است: «رقم نگار سال اتمام این خجسته فرجام می‌گردد به این رباعی...:

از روی حساب «زیور حسن» سخن تاریخ شده چون نام این «رشک چمن»
(الفتی، نسخه ۸۸۲۲ مجلس: ۱۸۵)
در جای دیگر نقل کرده‌اند:

شهی که گشته به عونش علی ولی الله همیشه ورد عوام و همیشه ذکر خواص
که درست این است:

شهی که گشته به عونش علی ولی الله همیشه ورد خواص و مدام ذکر عوام
(الفتی، نسخه ۸۸۲۲ مجلس: ۱۳۵)

1. <http://crl.du.ac.in/Doc.Bib/2015/Persian.pdf>

همچنین نقل کرده‌اند:

«ارقام مُشکِ آیینِ منقبت... می‌گردد همیشه بهار... چون گلشن... و جان اصحاب علم... و بر گردن اندیشه لازم یافت که شمه‌ای از شمایم و صفش تقریر کند.»

که صورت صحیحش این است:

«ارقام مُشکِ آگینِ منقبت... می‌گردد به همیشه بهار... چون روایح گلشن... و همیشه جان اصحاب علم... و بر گردن اندیشه ثابت یافت که شمه‌ای از شمیم گلشن و صفش تقریر کند.»

(الفتی، نسخه ۸۸۲۲ مجلس: ۴-۷)

۳. روایح گلشن قطبشهی

نصرآبادی، خوشگو، آرزو و محمد مظفر حسین صبا، هنگام ذکر احوال الفتی ساوجی به روایح گلشن قطبشهی اشاره‌ای نکرده‌اند و صوفی ملکاپوری (۱۳۲۹: ۳-۲) در تذکره محبوب‌الزمن از روایح گلشن قطبشهی نام برده، اما آن را به الفتی یزدی منتسب کرده است. گلچین معانی به نادرستی سخن صوفی در انتساب روایح گلشن قطبشهی به الفتی یزدی پی برده و به این نکته اشاره کرده است: «در تذکره محبوب‌الزمن (۱۷۴-۱۶۶) ترجمه دقیق‌تری از او مسطور است، ولی الفتی ساوجی اشتباهش عنوان شده است» (گلچین معانی، ۱۳۶۹، جلد ۱: ۸۴). با آنکه نویسنده محبوب‌الزمن به درستی از خزانه عامری نقل کرده است که الفتی یزدی در خدمت علیقلی خان زمان به سر می‌برد (صوفی ملکاپوری، ۱۳۲۹: ۱۶۷)، اما به این نکته توجه نکرده است که «علی قلی خان زمان، از عمده‌امرای اکبری بوده» (آزاد بلگرامی، ۱۸۷۱: ۲۷) که در سال ۹۷۴ هجری به قتل آمده است. همچنین توجه نکرده است که الفتی یزدی با آنکه «در هنگامه قتل خان زمان، از جان امان یافت» (همان)، اما اجل امانش نداد (گلچین معانی، ۱۳۶۹، جلد ۱: ۸۷) و در همان سال‌ها درگذشت.

اشتباه صوفی به دیگر کتب نیز سرایت کرده است. از جمله قادری (۱۳۸۶: ۳۱۳) در کتاب «میر محمد مؤمن استرآبادی مروج تشیع در جنوب هند» سخنان وی را عیناً نقل

کرده و اقرار می‌کند که کتاب روایح گلشن قطبشهی را ندیده است. کسانی چون کرمی در کتاب «نگاهی به تاریخ حیدرآباد دکن» و عابدی در مقاله «زبان و ادبیات فارسی در هند» همین اشتباه را تکرار کرده‌اند و ریاض‌الصنایع و روایح گلشن را به الفتی یزدی نسبت داده‌اند و کوشکی نیز روایح گلشن قطبشهی را به نام الفتی یزدی ویراسته و منتشر کرده است.

نابی در تاریخ ادبیات هند و فارسی، الفتی ساوجی را با اتکا بر گفته‌های نصرآبادی معرفی کرده و نوشته «الفتی اشعاری در ستایش ساختمان‌های زیبایی که توسط عبدالله قطبشاه و اجدادش ساخته شده بود و پایتخت (حیدرآباد) را برای بازدیدکنندگان جذاب و شگفت‌آور می‌کرد، سروده است. بناهایی مانند گگن محل، سجن محل، لعل محل، داد محل و ساختمان‌های بزرگی در اشعار الفتی ذکر شده‌اند که نتوانستند در برابر ویرانی روزگار تاب بیاورند» (Nabi, 2001: 498). نابی نگفته که مطالب مربوط به وصف شهر حیدرآباد را از کجا نقل کرده است، اما با توجه به اینکه از روایح گلشن قطبشهی به عنوان یکی از آثار الفتی نام برده، ممکن است از همین کتاب اخذ کرده باشد.

افزون بر این، دلایل تاریخی که انتساب روایح گلشن قطبشهی را به الفتی ساوجی تأیید می‌کنند، مشابهت‌های سبکی ریاض‌الصنایع و روایح گلشن و استفاده از ترکیبات و عبارات مشابه نیز نشان از یگانگی مؤلف این دو اثر دارد. فقرات زیر از آن جمله است:

الف-۱: القصه چون اتمام صحیفه از زُبر و بینه‌اش مبین و هویدا است اگر به اتمام صحیفه قدم قلم نگهدارد بجاست (ریاض‌الصنایع).

ب-۱: یعنی از بینۀ اسم خجسته کتاب؛ و قصر همایون سلطنت از زُبر بام کلام عالی القابش یعنی از زُبر نام فرخنده صحیفه هویدا است (روایح گلشن).

الف-۲: اسم که از قلب سما به حکم الأسماء تُنزل من السماء، نازل شده اگر نقش خاتم خاتمه گردد خوش نماست (ریاض‌الصنایع).

ب-۲: حروف خجسته نامش سلطان عبدالله و لقب فرخنده فرجامش قطبشاهان زمان به مقتضای «الاسماء تنزل من السماء» اثنا عشری نازل شده (روایح گلشن).

الف-۳: و این گلزار چمن فیض را از طراوت بخشی بهار اسم همایون اشرف خواقین جهان، و عدل سلاطین زمان، سلطان الاعظم الاکرم شاه عبدالله غیرت فرای ریاض جنان نموده به ریاض الصنائع قطبشاهی موسوم ساخت (ریاض الصنائع).

ب-۳: اما بعد. این گل‌دسته چمن فیض که از ریاض مبدأ فیاض، نامی و گرامی به رنگین خطاب روایح گلشن قطبشهی گردیده؛ معطر به هفت رایحه است (روایح گلشن).

الف-۴: از بینات نام فرخنده انجاش سلطان عدل مبین و هویداست (ریاض الصنائع).

ب-۴: حروف خجسته نامش سلطان عبدالله و لقب فرخنده فرجامش قطبشاهان زمان (روایح گلشن).

۳-۱. معرفی نسخه‌های روایح گلشن قطبشهی

۱. نسخه شماره ۸۸۲۲ مجلس شورای اسلامی

این نسخه در ۹۵ برگ (۱۸۹ صفحه) به ابعاد ۱۲/۷ در ۲۳/۳، در ۸ سطر درون جدولی به ابعاد ۵/۷ در ۱۲/۴، با خط نستعلیق در سده یازده استنساخ شده است.

۲. نسخه شماره ۹۰۱ مجلس شورای اسلامی

مجموعه‌ای است که رساله نوزدهم آن روایح گلشن قطبشهی است. در آغاز رساله نوشته است: دیباجه‌ای که مولانا الفتی به اسم عبدالله قطبشاه فرمانفرمای حیدر آباد نوشته. این نسخه با خط نستعلیق نگارش یافته و تاریخ کتابت مجموعه ذیحجه الحرام ۱۰۸۲ است.

۳. نسخه شماره ۳۹ د - حقوق، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

یک صفحه از آغاز و چندین صفحه از میانه و آخر این نسخه -از میانه رایحه ششم تا پایان کتاب- افتاده است و برگ‌های کتاب نیز به صورت آشفته صحافی شده است. این نسخه از لحاظ ابعاد کتاب، طول و تعداد سطور، نوع خط، جدول‌بندی صفحات، نوع مرکب، نحوه نگارش عناوین و غیره بسیار به نسخه شماره ۸۸۲۲ مجلس شبیه است و احتمالاً کاتب هر دو نسخه یک نفر بوده یا اینکه یکی از روی دیگری استنساخ یافته است.

۴. یک نسخه دیگر از روایح گلشن قطبشهی با مشخصات ۱۳۵n.m-۱۹۷۳ در موزه ملی

پاکستان موجود است (نوشاهی، ۱۳۶۲: ۷۳۰).

۵. امیر حسن عابدی می‌گوید: «زمانی که از ترکیه دیدن می‌کردم به یک نسخه خطی از کتاب روایح گلشن قطبشاهی که به طرزی زیبا تذهیب و نقاشی شده بود، برخورد کردم» (عابدی، ۱۳۶۷: ۱۸۵۸). نگارنده در فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه‌های ترکیه (سبحانی و توفیق، ۱۳۷۳) اثری از این نسخه روایح گلشن قطبشاهی ندیده است.

۲-۳. ساختار کتاب

روایح گلشن قطبشاهی مرکب از دیباجه و روایح هفتگانه و خاتمه است.

الف- دیباجه: الفتی کتاب را با بیان دو سه جمله در ستایش و حمد حضرت باری تعالی آغاز کرده، سپس نعت و وصف پیامبر اکرم (ص) را گفته و پس از آن منقبت علی بن ابی طالب (ع) را آورده است و بعد از آن عبدالله قطبشاه را به اوصافی چون مهرورزی به علی (ع) و آل رسول الله و ترویج آیین تشیع در تلنگانه وصف کرده، سپس کتاب خود را «روایح گلشن قطبشاهی» نامیده که تاریخ آغاز تصنیف کتاب که به حساب جمل ۱۰۵۱ است از حروف نام کتاب بر می‌آید:

ر: ۲۰۰ - و: ۶ - ا: ۱ - ی: ۱۰ - ح: ۸ - ک: ۲۰ - ل: ۳۰ - ش: ۳۰۰ - ن: ۵۰ - ق: ۱۰۰ - ط: ۹ - ب: ۲ - ش: ۳۰۰ - ه: ۵ - ی: ۱۰.

ب- متن کتاب: الفتی در رایحه اول، عبدالله قطبشاه را در میان جهانیان به پنج صفت ۱- عدل، ۲- وقار، ۳- حسن خلق، ۴- سخاوت و ۵- شجاعت، یگانه و ممتاز می‌شمارد.

در رایحه دوم نخست سراهای شاهی و ابنیه‌ها و نزهتگاه‌های مهم را معرفی می‌کند که از این قرارند: دروازه شیر دل، جامه دارخانه، چارصفه، لعل محل، چندن محل، گگن محل، سجن محل، بنک قدم، دولت محل، ندی محل، بنک بستانم، حسینی محل، حیدر محل، محمدی محل، الهی محل، امان محل، حیات محل، داد محل. سپس سه تن از دولتمردان دربار عبدالله را معرفی کرده که عبارتند از اول نواب علّامی ابن خاتون که در سال ۱۰۳۸ به منصب پیشوایی یا نوابی رسید، دوم نواب مدار الهامی میرمحمد سعید اردستانی که در ۱۰۴۷ به منصب میرجملگی یا وزارت رسید و سوم جناب دبیر الملک. الفتی نام این دبیر را نگفته، اما ممکن است ملا محمدعلی دبیر باشد.

در رایحه سوم، حیدرآباد را وصف کرد؛ و آب و هوای لطیف آن را ستوده است. از زیبایی مردمانش، از مساجد و وسعت حوض میرجمله و حمام‌ها و بوستان‌های حیدرآباد

سخن رانده و گل‌ها و ریاحین و میوه‌های این بوستان‌ها را معرفی کرده است؛ مانند پان، انبه، اناس، شمامه، لیمو، کیله یا موز، شفتالو، انجیر، نارنگی، نارنج، چنبه، زنبق، جنیلی، سوتی، یاسمن، بولسری، رای پیل.

در رایحه چهارم، مجلس شاهی و جشن‌هایی مانند عید نوروز، عید قربان، عید غدیر، عید پوری (چهارشنبه سوری)، عید مولود پیامبر اکرم، جشن سالگره یا جشن سالگرد تولد عبدالله قطبشاه، جشن شب برات و عید رمضان را وصف می‌کند.

رایحه پنجم در توصیف انبوهی لشکر و دلاوری عسکر و فیلان جنگی و اسبان تازی و رزم ابزارهای سواران عبدالله قطبشاه است.

الفتی در رایحه ششم برای وصف مجلس شادخواری عبدالله، ساقی نامه‌ای در ۵۹ بیت در قالب مثنوی به بحر متقارب مثنی محذوف سروده است و بیت اول و آخرش بدین گونه است:

دلا چند باشی چو غم در خمار سر از جیب مستی چو عشرت بر آر
...
به میخانه کام ساغر زند می از دست ساقی کوثر زند

در رایحه هفتم ضمن معرفی روایح گلشن به ستایش وافر از کتاب خود می‌پردازد و می‌گوید: «این گرامی نسخه که ارمغان عالم غیب و تحفه مبدأ فیاض است، بی سرمایه نقد فرصت از سر حد اقلیم آغاز به منزل کشور انجام رسید» و برخی از هنرنمایی‌های خود را بیان می‌کند از قبیل اینکه «از بیئه هر رایحه‌اش عدد سؤور قرآنی عیان و از زُبر مجموع، نکهت ریاض اعجاز نمایان» می‌گردد و نظم و نثر را به زیبایی در آمیخته و از آرایه‌های گونه‌گون بهره برده و معانی عالی در ضمن واژگان گنجانده است.

در پایان این رایحه، تاریخ اتمام کتاب را که مانند تاریخ آغاز آن ۱۰۵۱ هجری است به حساب جمل در قالب رباعی درج کرده است:

از روی حساب «زیور حسن» سخن [۱۰۵۱] تاریخ شده چو نام این «رشک چمن»
بنگاشت قلم «بنفشه گلشن روح» [۱۰۵۱] بنمود ورق «یاسمن فیض» به من [۱۰۵۱]

ج- خاتمه: روایح گلشن با تذکری با عنوان «لطیفه غیبی» و پنج بیت در دعای ممدوح خاتمه می‌یابد. لطیفه غیبی توضیحی است درباره رابطه عددی تعداد حروف نام «سلطان عبدالله» و لقب وی «قطبشاهان زمان» که هر کدام ۱۲ حرف دارند با مذهب او که شیعه دوازده امامی است.

۳-۳. سبک روایح گلشن قطبشهی

اکبر (۱۳۵۲: ۳۰۹-۳۰۲) استاد دانشگاه عثمانیه هند، ضمن معرفی مختصر الفتی ساوجی، می‌گوید: روایح گلشن قطبشهی در فن سوانح، اثری است از او بس مهم - در ذکر توصیف بناهای شاهی، قصر و عمارات و باغات مانند لعل محل، چندن محل، گگن محل، سجن محل، دروازه قدیم و... منظومه‌های طویل و کوتاه از او یادگار مانده است. شکار، دیگر پژوهشگر هندی، روایح گلشن قطبشهی را از نوع شهر آشوب معرفی کرده است (۲۰۱۵: ۱۱۵-۱۲۱).

به هر حال روایح گلشن قطبشهی کتابی است در وصف عبدالله قطبشاه و مرکز حکومت وی که هم «زندگی نامه عبدالله قطب شاه» (Nabi, 2001: 498) محسوب می‌شود، هم کتابی در جغرافیای طبیعی و فضای‌های تاریخی حیدرآباد است. الفتی در این کتاب وصف عبدالله قطب شاه و اختصاصات وی را بهانه کرده و چون اغلب نویسندگان متون مصنوع و فنی، ظاهر سخن را به انواع سجع و جناس و صنایع دیگر آراسته است. از این رو، «نثر کتاب مسجع و آهنگین و پر از جناس و قرینه‌سازی است. در مواردی نیز برخی ترکیبات تازه یا کم کاربرد و همچنین اصطلاحات هندی که به محدوده جغرافیایی سرزمین هند مربوط می‌شوند، در آن به چشم می‌خورد» (مؤذنی، ۱۳۹۲: ۴۶۹).

نثر روایح، با وجود اینکه مصنوع و فنی است، اما از لغات غریب و مشکل خالی است و خواننده بدون هیچ مشکلی متن را می‌فهمد لذا نثری دلنشین است. در این بخش ویژگی‌های سبکی روایح را در سطح زبانی (آوایی، لغوی و نحوی) و ادبی بررسی خواهیم کرد. به سطح فکری نمی‌پردازیم چون الفتی هیچ اندیشه منسجمی را در آن طرح نکرده و صرفاً به تصویر ظواهر و توصیف عمارات، گل‌ها، میوه‌ها و مانند آن پرداخته است. متن روایح گلشن، متنی مصنوع و فنی است که چون دیگر متون

مصنوع و فنی «تشبه به شعر می کند، جز آنکه وزن و آهنگ آن عروضی نیست» (شمیسا، ۱۳۹۶: ۱۱۴).

الفتی از همه تمهیدات نثر مصنوع و فنی مانند تمامی صنایع لفظی و معنوی بدیعی و تشبیه و استعاره بهره برده است، اما از برخی اختصاصات نثر فنی بهره بیشتر برده و از برخی نیز چون کاربرد عبارات عربی و لغات غریب و غیر مستعمل به ندرت استفاده کرده و بدین طریق موجب برجستگی متن روایح و تمایز آن از سایر متون فنی شده است که در زیر بدان‌ها اشاره می‌شود.

الف - سطح زبانی

سطح زبانی شامل سه بخش آوایی و لغوی و نحوی است.

الف-۱. بخش آوایی

شامل وزن و صنایع لفظی است که به موسیقی سخن یاری می‌رسانند و متن را آهنگین می‌کنند. چنان که گذشت، مهم‌ترین هدف نثر فنی، تشبیه به شعر است. شعر که از منظر منطقیون، کلامی مخیل است و از نظر ادبا، کلامی موزون و مقفی به واسطه امور چون وزن و تمهیدات بدیعی و بیانی مخیل می‌گردد لذا نثر برای تشبیه به شعر ناگزیر از تن سپردن به کمینه یکی از عوامل تخیل است. مهم‌ترین و نخستین مشخصه شعر نیز که هم موجب مخیل شدن آن و هم موجب لذتبخشی و اثرگذاریش در مخاطب می‌شود، موزون بودن است نه استفاده از مصطلحات علوم و آیات و احادیث و اخبار. از این رو نویسندگان نثر فنی با آگاهی کامل از این موضوع به سوی موزون کردن نثر ره سپرده‌اند. نزدیک‌ترین روش برای موزون ساختن نثر، بهره‌گیری از آرایه‌های ترصیع و موازنه و تضمین المزدوج است و پس از آن بهره‌گیری از دیگر انواع سجع و گونه‌های جناس است.

* وزن

روایح گلشن قطبشاهی، متنی است که در پی آرایش‌های لفظی و آوایی، پیروی شعر کرده و از لحاظ تنوع وزن و آهنگ برجسته است. الفتی در این متن، دستکاری‌های پیدا

و پنهان بسیاری کرده که بخش بزرگی از این هنرمندی‌ها ممکن است از چشم خواننده پنهان بماند، اما برخی که به نظر می‌رسد یا نویسنده خود آشکار می‌سازد، نشان داده خواهند شد.

از بارزترین ویژگی‌های روایح، رعایت تناسبات لفظی و معنوی در حد اعلی درجه است که موجب تشبّه نسبتاً کامل بسیاری از بخش‌های متن از جمله چند جمله نخست به ابیات شعر شده است. به این گونه:

۱- روح فزایی رایحه گلشن سخن، از هوای ثنای صانعی است که جلوه قامت سرو را به سلسله جنبانی راست نغمگی فاخته، علم ساخته.

۲- و دلگشایی نکهت گلستان کلام، از نسیم حمد مبدعی است که آتش رخسار گل را به هنگامه گرم‌سازی شعله آواز بلبل، سر گرم نموده.

۳- نغمه‌سراییی مرغ خوش الحان زبان، از آهنگ نعت رسول امت نوازی است که قانون شریعتش، گوش هوش زمره اسلام را به زمزمه نجات نواخته.

۴- و خوشنوايي عندليب هزارستان بیان، از سرود منقبت امام دین پروری است که ارغنون محبتش، سامعه عقیده شعبه شیعه را به ترانه فلاح در عشرت انداخته. (الفتی، نسخه ۸۸۲۲: ۴-۱)

نمونه‌های ارائه شده، شامل چهار جمله مرکب از پایه و پیرواند که در هر چهار، جمله پایه پیش از جمله پیرو آمده است. جملات پایه هم قافیه دارند و هم ردیف، اما فقرات دوم هر سجع که جمله پیرو محسوب می‌شوند، فقط قافیه دارند. الفتی به قوافی پایان جملات بسنده نکرده و در اثنای هر فقره نیز از سجع‌های متوازی و متوازن بهره برده است. جملات ۱ و ۲ با هم قرینه‌اند و جملات ۳ و ۴ نیز با هم. الفتی در ضمن اینکه چهار جمله را دو به دو قرینه کرده و موجب تمایز آن‌ها شده، با ایجاد ترصیع در بخش نخست هر چهار جمله، موجب پیوستگی آنها را فراهم کرده تا در عین تمایز از هم، پیوندشان نیز حفظ شود و هر چهار جمله به مثابه شاخه‌های یک تنه واحد باشند. برای افزایش پیوند

وزنی و آوایی میان جملات، بخش اول جملات ۱ و ۳ را هم وزن کرده و بخش اول جملات ۲ و ۴ را نیز بر یک وزن نهاده است.

افزون بر این ساختار درختی جملات (یعنی همگونی بخش اول جملات به عنوان تنه)، الفتی در حشو جملات نیز شبکه‌ای از روابط لفظی و معنوی برقرار کرده است؛ به طوری که فی‌المثل ترکیب «روح فزایی» علاوه بر اینکه با دلگشایی و نغمه‌سرایی و خوشنوایی در جملات دوم و سوم و چهارم، دارای سجع است؛ در پیوند با رایحه، جناس اشتقاق ساخته است و در پیوند با هوا و نسیم ایهام تناسب.

شیوه استفاده از ترصیح و موازنه در نثر الفتی متنوع است. گاهی میان فقره اول و سوم فقرات دوم و چهارم توازن برقرار می‌کند و فقرات نثر را به مصاریح شعری در قالب چهارپاره نزدیک می‌نماید و به یاری تکرار فعل، کلام را مردّف می‌سازد، چنان که در فقرات فوق می‌بینیم.

الفتی علاوه بر ایجاد توازن آوایی از لحاظ نحوی و صرفی نیز فقرات متشابه را در مقابل هم نشانده است. مانند دو جمله زیر که ارکان متوازن را با شماره مشخص کرده‌ایم. در متن زیر فقط ثنا و حمد توازن آوایی ندارند:

روح فزایی /۱/ رایحه /۲/ گلشن سخن /۳/ از هوای /۴/ ثنای /۵/ صانعی /۶/ است /۷/
که جلوه /۸/ قامت /۹/ سرو /۱۰/ را به سلسله /۱۱/ جنبانی /۱۲/ راست نغمگی /۱۳/
فاخته /۱۴/ علم ساخته /۱۵/.

و دلگشایی /۱/ نکهت /۲/ گلستان کلام /۳/ از نسیم /۴/ حمد /۵/ مبدعی /۶/ است /۷/
که آتش /۸/ رخسار /۹/ گل /۱۰/ را به هنگامه /۱۱/ گرم‌سازی /۱۲/ شعله آواز /۱۳/ بلبل
/۱۴/ سر گرم نموده /۱۵/.

در این دو جمله، شماره‌های ۱، ۶، ۱۱ و ۱۲ دارای سجع متوازی و شماره‌های ۳، ۴، ۸، ۹، ۱۰، ۱۴ و ۱۵ دارای سجع متوازن هستند. حروف ربط و اضافه و فعل «است» نیز تکرار شده‌اند که می‌توان این‌ها را در زمره سجع متوازی یا ردیف دانست.

جمله‌های بالا همگی، دارای ساختار دستوری واحدی هستند. جملات پایه، الگوی اسنادی «الف از ب است» را دارند و جملات پیرو نیز دارای الگوی «که (مفید تفسیر) + مفعول + متمم + فعل» هستند.

نویسنده در دو جمله اول از موازنه بیشتر بهره برده است، اما در فقرات بعدی این بند به دنبال برقرار کردن توازن آوایی و صرفی و نحوی کامل با فقرات بالا نیست، بلکه نیمی از فقرات زیر با فقرات بالا توازن دارد و نیمی دیگر با هم متوازن شده‌اند؛ یعنی میان فقرات جدید توازن نحوی و صرفی و آوایی ایجاد کرده است. شماره‌ای که در مقابل قطعات قرار گرفته نشان می‌دهد که با کدام قطعه از جملات فوق تناظر دارند و بخش‌هایی که زیرشان خط کشیده شده با هم توازن دارند:

نغمه سرایی /۱/ مرغ /۲/ خوش الحان زبان /۳/ از آهنگ /۴/ نعت /۵/ رسول /۶/ امت نوازی [امت نواز افزون بر سجع جملات قبلی است] است /۷/.

که قانون شریعتش گوش هوش زمرة اسلام را به زمزمه نجات // نواخته /۱۵/.

و خوش نوایی /۱/ عندلیب /۲/ هزار داستان بیان /۳/ از سرود /۴/ منقبت /۵/ امام /۶/ دین پروری است /۷/

که ارغنون محبتش، سامعه عقیده شعبه شیعه را به ترانه فلاح // در عشرت انداخته /۱۵/.

در فقره بعدی روایح گلشن قطب شاهی نیز با گونه دیگری از رعایت موازنه و سجع، جهت تشبیه به شعر را می‌بینیم.

می‌نویسد:

معانی رنگین حمد ایزد دادار	گل فشانی	بعد از
مضامین طراوت آیین نعت احمد مختار	سمن پاشی	و
ارقام مشک آگین منقبت حیدر کرار،	سنبل باری	و
ریاض بیاض	رونق طراز	
حدیقه صحیفه می گردد	و خرّمی بخش	و

به	همیشه بهار	مدح
و	بستان افروز	ثنای طراوت فزای گلشن جاه و جلال،
و	غنچه گشایی	چمن فتح و اقبال.

الفتی در پردازش سجع به برخی قالب‌های شعری مانند رباعی و مستزاد و... نیز نظر داشته است. فقرات زیر مانند مستزاد است:

چون	روایح گلشن اخلاق حمیده‌اش که از روح پروری،	روح القدس است
و	نسایم چمن اوصاف پسندیده‌اش که از حیات بخشی	مسیحا تبار است
	همواره دل ارباب فضل را	انبساط،
و	همیشه جان اصحاب علم را	نشاط
	بر ذمه فکر لازم دید	کرامت می‌فرماید
	و بر گردن اندیشه ثابت یافت	
که	شمه‌ای از شمیم گلشن وصفش	تقریر کند
و	شعبه‌ای از نغمه گلبانگ صیتش	تحریر سازد (همان)

دو نمونه بالا اندکی از بسیار است که برای بیان موزونی نثر الفتی تقدیم یافت.

* حرف‌گرایی

شیوه الفتی در کاربرد صنایع بدین گونه است که تعمداً چندین مورد از هر آرایه در چند سطر به کار می‌برد تا برجستگی‌اش کاملاً آشکار شود و نصب‌العین خواننده شود. شیوه وی در استفاده از حروف و واج‌ها برای تشخیص متن نیز بدان گونه است. حرف‌گرایی از آرایه‌هایی است که هم به زیبایی و تناسب لفظی توجه دارد هم به تناسب معنایی. الفتی از این صنعت به طور آشکارا برای نشان دادن روابط معنایی میان الفاظ بهره برده است از جمله معانی ایهامی واژگان و تشبیهات حروفی. مانند «سواد عین عدل» که در این ترکیب هم شکل نوشتاری حرف «ع» در واژه عدل توجه کرده هم به معنای دیگر عین در معنی چشم توجه کرده و سواد را در معنی مردم گرفته است. در «نقطه قاف وقار» نیز

هم به نقطه‌های حرف «ق» توجه دارد هم به رابطه میان وقار با کوه قاف که معیار سنگینی و ثبات و استواری است. از این گونه است: دندان سین سخا، مدّ شین شجاعت، لای الا.

* طرد و عکس

این صنعت نیز از صنایع دلخواه الفتی است؛ مانند «در معرکه سخوریش تیغ زبان مانند زبان تیغ بُرا. به حدیث کرمش صدف گوش به مثابه گوشِ صدف از دُر لبریز، و به یاد همّتش دریای دل، همچو دلِ دریا گوهر خیز».

* تکرار

- «بعد از طی جهان جهان وسعت و عالم عالم فسحت» (همان).

- «چمن چمن گل را سایه پرورد تنعم ساخته» (همان).

- «هر که سر تسلیم به سجود گذاشت مخزن مخزن جواهر حسنت ذخیره گذاشت و هر که دست اخلاص به دعا برداشت خرمن خرمن حاصل ثواب برداشت» (همان).

- «به جاروب شهبال از گلهای شپنه آسمان آسمان انجم افشان؛ و از گرد عطریات ختن ختن مشک پاش» (همان).

- «هنگام تحریر توصیفش به چمن صفحه غنچه نقطه گل گل شکفته و ... نهال الف سرو سرو قد کشیده» (همان).

* سیاقه اعداد

- «زبان که در فن بدیع بیان یکتاست، هر چند چارچار گویی نماید ثلثی از توصیف و ربّعی از تعریف چارصفه که چار فصلی است از سال سلطنت لایزال و چهار چمنی است از ریاض دولت بی زوال ادا نمی تواند نمود.» (همان).

- «یگه سواران ابیات یگه اش شش جهت راه اعتراض برده عقل بسته و فقرات نثره نثار نثرش نیرین را همچو خمسه متحیره متحیر ساخته.» (همان).

- «از روایح سبعة این گلشن، جهات سته قلمرو سخن، نکهتستان گشته» (همان).

الف - ۲. بخش لغوی

واژگانی که الفتی در روایح به کار برده، واژگان رایج در دوره صفوی است. این واژگان دو گونه‌اند: یکی واژگان و اصطلاحات و ترکیبات رایج در زبان فارسی مانند «نواسنج، نوا طراز، نغمه پرداز، راست مزگی، میر جمله، بغل گیری، انجمن طراز، تفنگک» و دیگری، واژگان و اصطلاحات رایج در حیدرآباد است. این گونه اخیر اغلب شامل اسامی گیاهان و گل‌ها و نام جای‌ها و نام جشن‌ها و اصطلاحات نظامی و دیوانی است که در متون فارسی نویسندگان ساکن ایران مستعمل نیست. برخی از این اسامی در معرفی رایحه‌های سوم و چهارم گذشت، اما برخی دیگر از این قرار است: کنتی (سان دیدن از سپاه)، شب پهره (نگهبان شب)، چوکی (پاسبان)، پوری (جشن چهارشنبه سوری)، سالگره (جشن سالگرد تولد).

الف - ۳. بخش نحوی

* تتابع اضافات و ترکیب‌سازی

الفتی می‌گوید که روایح را با شتاب فراوان و در زمانی کوتاه نوشته است: «این گرامی نسخه که ارمغان عالم غیب و تحفه مبدأ فیاض است، بی سرمایه نقد فرصت از سر حد اقلیم آغاز به منزل کشور انجام رسید» (همان). بی‌تابی و شتاب نویسنده هنگام نگارش کتاب در ساختار جملات نیز راه یافته و متن را طوری ساخته است که باید با شتاب خوانده شود. وقتی که چندین کلمه به طور متوالی به هم اضافه می‌شوند و علاوه بر این جمله نیز طولانی می‌شود، سرعت سیر خواننده و شتاب خوانش متن بیشتر می‌شود؛ زیرا از یکسو ناگزیر است کلمه‌ها را بدون وقفه به هم اضافه کند و از سوی دیگر به سبب دور بودن فعل باید با شتاب بخواند تا بتواند به فعل برسد.

الفتی خود از شتاب خوانش متن آگاه است؛ از این رو، برای اینکه لگام توسن متن را اندکی بکشد و رامش گرداند و از سبکی آن بکاهد و بر کوبندگی گام‌هایش بیفزاید، قرینه‌های بلند و ترکیب‌های چند کلمه‌ای را با مصوت‌های بلند درآمیخته است. مصوت‌های بلند که درون این ترکیب‌ها قرار دارند از شتاب و سبکی رفتار متن می‌کاهند و آن را به اوج می‌برند و بر استواری آن می‌افزایند.

یکی از ویژگی‌های بارز سبکی الفتی که البته ویژگی سبک دوره نیز است، ایجاد ترکیب‌هایی با بیش از دو سه کلمه است؛ مانند: روح فزایی رایحه گلشن سخن، دلگشایی نکهت گلستان کلام، نغمه سرایی مرغ خوش الحان زبان، پیک عالم گرد نگاه، سیر خیابان جنان، عکس سواد حروفش، جام جهان نمای دیده، آئینه روضه رضوان، نور معانی روشن، علو پایه سخن، دقیقه شناسان بلندفطرت، سپهر عالم فکرت، غیرت فزای صفحه آسمان، رشک فرمای الفاظ بروج، داغ نه نقاط انجم، مشام یعقوب جان نکته سنجان عاشق سخن، نکهت پیرهن یوسف معنی، گوش مجنون دل دقیقه شناسان ادا فهم. الفتی در ساختار بسیاری از این ترکیب‌ها از ترکیب‌های وصفی و اضافی مقلوب بهره برده است. مانند «طراوت آیین، نشاط آیین، صفت پردازی، نصرت قرین، فیروز لشکر، رونق طراز، سعادت هوا، والا خطاب، عالی القاب، عرش اقتدار، شیرین بیان، زبردست نواز، کف آسمان صدف، خورشید روی، کف بحر صدف، بلندپرواز، فارغ بال، عرش آستانه، نفایس امتعه».

ترکیب‌سازی در نثر امکان بیشتری دارد، اما در شعر سخت‌تر است. برای همین الفتی در اشعارش ترکیب‌سازی نمی‌کند.

ب- سطح ادبی

با آنکه الفتی پایه روایح گلشن قطبشهی را بر نثر نهاده، اما به فراوانی از اشعار خود نیز در آن بهره برده است که بسامد آن‌ها بدین گونه است: مثنوی: ۲۷۲ بیت، قصیده: ۱۴۰ بیت، قطعه: ۶۰ بیت، رباعی: ۲۲ بیت، فرد: ۱۹ بیت، غزل: ۶ بیت، مجموعاً ۵۱۹ بیت. البته سه بیت عربی هم از اشعار دیگران در متن گنجانده است.

ج- آرایه‌های علم بیان

* تشبیه و استعاره

الفتی تشبیه‌ها و استعاره‌ها را بیشتر در ساختار اضافی به کار می‌برد؛ مانند گلشنِ سخن، گلستانِ کلام، آتشِ رخسارِ گل، شعله‌ آوازِ بلبل، گردنِ اندیشه، حوصله‌ خواهش، دماغِ سپهر، عذارِ مهر. نمونه‌های بیشتر را در بخش ترکیب‌سازی می‌توان دید.

الفتی به تشبیه‌گرایی بیشتر دارد تا استعاره؛ زیرا به یاری تشبیه می‌توان در وصف چیزی یا کسی از اوصاف و ویژگی‌های ناشناخته و غیر متعارف سخن گفت، اما استعاره بیشتر برای بیان اوصاف و شاخصه‌های غالب و نمادین و مستعمل به کار می‌آید و اوصاف تازه را اگر در ساختار استعاره بیان کنند دریافت مفهوم برای خواننده مشکل خواهد بود، اما در تشبیه با نقل وجه شبه، دریافت معنی آسان‌تر می‌شود.

* کنایه

الفتی از کنایه نیز بهره برده است، اما کنایه پرداز نیست. برخی از کنایات عبارتند از کیسه‌ خواهش دوختن، سر و چشم آب دادن، شوخ‌چشم، پهلو بر چیزی زدن، آب از سر گذشتن، پا به دامن کشیدن، آب به روی کار چیزی آوردن، سر بر آسمان فرو نیاوردن، چیزی را به باد دادن، پنجه کسی را تاباندن.

د- آرایه‌های بدیع معنوی

* مراعات نظیر

الفتی از مراعات نظیر برای ایجاد تناسب بسیار استفاده کرده است. از آن جمله است: بعد از گلِ فشانِ معانیِ رنگینِ حمدِ ایزدِ دادار و سمنِ پاشیِ مضامینِ طراوتِ آیینِ نعتِ احمدِ مختار و سنبلِ باریِ ارقامِ مُشکِ آگینِ منقبتِ حیدرِ کرّار، رونقِ طرازِ ریاضِ بیاض و خرمیِ بخشِ حدیقه‌ صحیفه می‌گردد، به همیشه بهارِ مدح و بستانِ افروزِ ثنایِ طراوتِ فزایِ گلشنِ جاه و جلال، و غنچه‌ گشاییِ چمنِ فتح و اقبال (همان).

* تضاد

الفتی از آرایه تضاد به انحاء مختلف و به صورت گسترده بهره برده است. گاهی کلماتی را که از لحاظ معنایی در تقابلند به کار برده است مانند «بالا» و «زیر» در عبارت «جَبْدًا چنگِ همت بالادست زبردست نوازش که افتادگان حُضیضِ مدلت را به صد آبِ روی عزت از خاک برداشته» (همان) و وسعت و تنگ در «یقین که وسعتِ مشرب، پوزش پذیری نموده تنگ گیری نمی نماید» (همان).

گاهی نیز عناصری را که از لحاظ موقعیت جغرافیایی در تقابلند به کار برده است. مانند آب و خاک در نمونه بالا و افلاک و زمین در «الهی تا عرصه افلاک، میدانِ جلوه طرازی کواکب؛ و مرکزِ خاک، مکانِ ترکنازی مواکب است؛ بساطِ زمین معسکرِ جنودِ نصرتِ قرین و مسخرِ جیوشِ ظفرِ آیین این پادشاهِ گردونِ جاهِ انجمِ سپاه باد» (همان).

بحث و نتیجه گیری

الفتی ساوجی از شاعران شیعی سده یازدهم هجری است که از سال ۱۰۴۵ هجری تا پایان سلطنت عبدالله قطبشاه (۱۰۸۳) حدود ۳۸ سال در دربار وی شاعری و نویسندگی کرده و دو رساله «ریاض الصنایع قطبشاهی» و «روایح گلشن قطبشهی» و مقداری شعر از آثار اوست.

الفتی پس از مرگ سلطان عبدالله به اصفهان آمده و در میان سال‌های ۱۰۸۷ تا ۱۰۹۰ در گذشته و احتمالاً در همان شهر به خاک سپرده شده است. روایح گلشن قطبشهی از آثار الفتی ساوجی است، نه الفتی یزدی؛ زیرا الفتی یزدی در خدمت علیقلی خان زمان (مقتول در ۹۷۴ هجری) از امرای اکبری به سر می‌برد و بعد از قتل ممدوحش در همان سال یا سال بعد؛ یعنی ۴۸ یا ۴۹ سال قبل از تولد عبدالله قطبشاه و ۷۶ یا ۷۷ سال قبل از تألیف روایح گلشن قطبشهی (۱۰۵۱) از دنیا رفته بود. افزون بر این شواهد تاریخی و شباهت‌های سبکی روایح گلشن با ریاض الصنایع نیز نشان می‌دهد که مؤلف هر دو اثر یک نفر است؛ الفتی ساوجی روایح گلشن را به سبک متون مصنوع و فنی نگاشته است جز آنکه از کلمات ساده و رایج بهره برده و از عبارت و اشعار عربی جز در سه مورد استفاده نکرده و گرد تشبیهات و استعارات غریب و عبارات ثقیل نگاشته است.

از عمده اختصاصات سبکی روایح گلشن می‌توان به این موارد اشاره کرد؛ در بخش آوایی، توجه اصلی الفتی به موسیقی کلام است؛ از این رو، موزونی جملات هدف اصلی اوست. وی برای ایجاد توازن آوایی به طور گسترده از صنعت تضمین‌المزدوج بهره برده است به گونه‌ای که بخش‌هایی از متن به ابیات شعر نزدیک شده است. گاهی اوقات برخی قرینه‌های بلند و کوتاه به گونه‌ای در کنار هم آمده‌اند که به قالب‌هایی چون مستزاد و رباعی همانند شده‌اند. طرد و عکس، حرف‌گرایی و تکرار و سیاق‌الاعداد از دیگر صناعی هستند که در بخش آوایی بسامد بالایی دارند و موجب افزونی قابلیت موسیقایی متن شده‌اند. تتابع‌اضافات، دیگر ویژگی‌های متن روایح است که هم در بخش آوایی قابل بحث است و هم در بخش نحوی. در بخش نحوی، الفتی به ترکیب‌سازی -اعم از ترکیب‌های وصفی و اضافی مقلوب- توجه خاص دارد؛ از این رو، اغلب تشبیه‌ها و استعاره‌ها را نیز در ساخت اضافی به کار برده است.

فتی از میان آرایه‌های بیانی بیشتر از تشبیه سپس استعاره و پس از آن از کنایه استفاده کرده است. از میان آرایه‌های بدیع معنوی نیز به ایجاد تناسب با بهره‌گیری از مراعات نظیر و تضاد بیشتر توجه کرده است.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Ali Reza Sha'banlu

<http://orcid.org/0000-0002-2094-8005>

منابع

- آرزو، سراج‌الدین علی‌خان. (۱۳۸۳). *مجمع‌النفائس*. به کوشش زینب النساء علی‌خان. جلد اول. اسلام‌آباد پاکستان: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
- اکبر، رضیه. (۱۳۵۲). نفوذ زبان و ادبیات فارسی در قلمرو قطب‌شاهی (هند جنوبی). *ماهنامه وحید*. ۱۱(۳)، ۳۰۹-۳۰۱.
- فتی یزدی. (۱۳۹۱). روایح گلشن قطب‌شاهی. به کوشش فرشته کوشکی. *فصلنامه پیام بهارستان*، ۱۶، ۵۷۶-۶۱۵.

- الهی، امیر سعید. (۱۳۸۱). روابط قطب شاهیان هند با پادشاهان صفوی. فصلنامه تاریخ روابط خارجی، ۳(۱۱)، ۴۱-۵۴.
- بصیری، محمد صادق، حسینی سروری، نجمه و جهانشاهی افشار، علی. (۱۳۹۹). الفتی ساوجی و آثار او. فصلنامه متن‌شناسی ادب فارسی، ۱۲(۲)، ۱-۱۸.
- خوشگو، بندر ابن داس. سفینه خوشگو. نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی. شماره ۴۰۳.
- رادفر، ابوالقاسم. (۱۳۸۱). تاریخ نویسی فارسی در دوره قطب شاهیان. نشریه تخصصی گروه تاریخ دانشگاه تهران، ۳(۳)، ۱۲۱-۱۳۶.
- رادفر، ابوالقاسم و همکاران. (۱۳۹۷). فرهنگ شاعران، طرح پژوهشی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سبحانی، توفیق. (۱۳۷۳). فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه‌های ترکیه. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۶). تاریخ تطور نثر فارسی. تهران: انتشارات سمت.
- صاعدی شیرازی، نظام‌الدین احمد بن عبدالله. (۱۹۶۱). حدیقه السلاطین. به تصحیح و تحشی سید علی اصغر بلگرامی، حیدرآباد: اداره ادبیات اردو.
- صبا، مولوی محمد مظفر حسین. (۱۳۴۳). تذکره روز روشن. به تصحیح محمد حسین رکن‌زاده آدمیت. تهران: کتابخانه رازی.
- صوفی ملکاپوری، محمد عبدالجبار خان. (۱۳۲۹ق = ۱۲۹۰ش). محبوب الزمن تذکره شعرای دکن. حیدرآباد: مطبع رحمانی.
- عابدی، امیر حسن. (۱۳۶۷). زبان و ادبیات فارسی در هند، در نامه‌دکتر محمود افشار. جلد ۴. به کوشش ایرج افشار. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی، ۱۸۵۷.
- قادری، سید محی‌الدین. (۱۳۸۶). میر محمد مؤمن استرآبادی، مروج تشیع در جنوب هند. ترجمه عون علی جاروی. قم: نشر مورخ.
- گلچین معانی، احمد. (۱۳۶۹). کاروان هند. جلد اول. تهران: انتشارات آستان قدس رضوی.
- مؤذنی، علی محمد. (۱۳۹۲). روایح گلشن قطب شاهی. دانشنامه زبان و ادبیات فارسی در شبه‌قاره، جلد ۳، ۴۶۹-۴۷۰.
- نصرآبادی، میرزا طاهر. (۱۳۱۷). تذکره نصرآبادی. تصحیح حسن وحید دستگردی. تهران: نشر ارمغان.
- نوشاهی، عارف. (۱۳۶۲). فهرست نسخه‌های خطی موزه ملی پاکستان. اسلام آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.

English References

- Shekhar, C. (2015). Rawaih Gulshan i Qutbshahi: A LesserKnown Persian Work on the City of Hyderabad and Qutbshahi Buildings. *In the Studies in History*, 31(1). 115-121.
- Nabi, H. (2001). *History of Indo Persian Literature*. Iran culture house, New delhi.
- Mangeli, M. (2012). *Persian literature and culture of the qutbshahi and the safavid periods a comparative study*. School of Computational and Integrative Sciences, Jawaharlal Nehru University, Thesis.
- Nazneen. (2015) *Critical Edition of "Ravaeh-e-Gulshan-e-Qutab Shahi" of Ulfati Saoji*. Supervisor: Dr. Rajinder Kumar. Th 21330.

Translated References to English

- Abedi, A. H. (1988). *Persian Language and Literature in India*, in Memoir of Dr. Mahmoud Afshar, Volume 4, by Iraj Afshar. Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Yazdi Endowment Foundation. 1857. [In Persian]
- Akbar, R. (1973). The influence of Persian language and literature in the realm of the imperial pole (South India). *Vahid*, 3(11), 301-309. [In Persian]
- Arezu, S. (2004). *Majma' Al- Nafa'es*. By effort of Zib Al- Nesa Ali Khan. Islamabad: Iran – Pakistan Institute of Persian Studies. [In Persian]
- Basiri, M. S., Hosseini Sorori, N. & Jahanshahi Afsha, A. (2020). Ol-Fati Savoji and his works. Textual Criticism of Persian Literature, 12(2): p. 1-18. [DOI: <https://doi.org/10.22108/rpl.2019.118803.1569>] [In Persian]
- Elahi, A. S. (2002). The relations of the Qutb Shahi dynasty of India with the Safavid kings. *History of Foreign Relations*, 3(11), 41-54. [In Persian]
- Golchin ma'ani, A. (1990). *Caravan of India*. Volume 1. Tehran: Astan Quds Razavi. [In Persian]
- Khoshgu, Bandaribn-e- Das. Safine-e- Khoshgu. Manuscript of the Library of the Islamic Parliament of Iran. 403. [In Persian]
- Muazzeni, A. M. (2013). Ravayeh-e- Golshan-e- Qutb Shahi. *Encyclopedia of Persian Language and Literature in the Subcontinent*, 3, 469-470. [In Persian]
- Nasrabadi, M. T. (1938). *Tazkereh-e- Nasrabadi*. Editor: Hassan Vahid Dastgerdi. Tehran: Armaqan. [In Persian]
- Noshahi, A. (1983). *List of Manuscripts of the National Museum of Pakistan*. Islamabad: Iran - Pakistan Institute of Persian Studies. [In Persian]

- Olfati Yazdi. (2012). Ravaeh-e-Gulshan-e-Qutab Shahi. By effort of Fereshteh kushki. *Payam- e- Baharestan*, 16, 576-615. [In Persian]
- Qaderi, S. M. (2007). *Mir Mohammad Mo'men Astarabadi, the promoter of Shiism in southern India*. Translator: Awn Ali Jaravi. Qom: Movarrekh. [In Persian]
- Radfar, A. (2002). Persian Historiography in the Qutb Shahian Period. *Journal of the Department of History*, University of Tehran, (3), 121-136. [In Persian]
- Radfar, A. et al. (2017). *Dictionary of poets*, research project. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Saba, M. (1964). *Tazkareh- e- Ruz-e- rawshan*. Edited by Mohammad Hussein Roknzadeh Adamiyat. Tehran: Razi. [In Persian]
- Saedi Shirazi, N. (1961). *Hadiqa al-Salatain*. edited by Seyyed Ali Asghar Belgrami, Hyderabad: Idara-e- adabiyat-e- Urdu. [In Persian]
- Shamisa, S. (2017). *History of Persian prose evolution*. Tehran: Samt. [In Persian]
- Sobhani, T. (1994). *List of Persian manuscripts in Turkish libraries*. Tehran: University Publishing Center. [In Persian]
- Sufi Melkapuri, M. (1911). *Mahbub al-zaman*. Hyderabad: Rahmani Press. [In Persian]

استناد به این مقاله: شعبانلو، علیرضا. (۱۴۰۳). الفتی بن حسینی ساوجی و روایح گلشن قطبشهی. متن پژوهی ادبی، ۲۸(۱۰۱)، ص آغاز-ص پایان.

Literary Text Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.